

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/94400>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

Engeland: civiel en etnisch nationalisme

De Engelsen hebben altijd een heilig geloof gehad in de ongebroken continuïteit van hun geschiedenis en hun instituties. Terwijl zoiets als vrijheid op het continent van Europa nauwelijks bestond en, als het bestond, voortdurend bedreigd werd, mocht Engeland zich verheugen in een continue groei van vrijheid en welvaart vanaf de dagen van Hengest en Horsa tot op de huidige dag. Concreet had die vrijheid haar neerslag gevonden in instituties als de Angelsaksische *Witenagemot* en later in de Middeleeuwen het Parlement.¹ Een prachtig voorbeeld van dat sterke geloof in continuïteit is de historicus Herbert Butterfield. In 1931 in zijn klassieke boek over de Whig-interpretatie van de geschiedenis had Butterfield gehakt gemaakt van alle claims dat de Engelse geschiedenis het verhaal was van de ononderbroken groei van de vrijheid. Maar dertien jaar later keerde hij in een kort essay, bedoeld om zijn landgenoten moed in te spreken in hun strijd tegen Nazi-Duitsland, terug op zijn schreden en bejubelde hij weer zonder enige kwalificatie de onophoudelijke strijd van de Engelsen voor de vrijheid.² In de oorlog was er geen plaats voor nuance of aarzeling.

Dat geloof in de vanzelfsprekende continuïteit van de Engelse geschiedenis is ook de reden dat Engelse historici tot zeer recent hardnekkig ontkend hebben dat er in Engeland zoiets bestaan heeft als 'nationalisme'. Zij associeerden nationalisme, niet helemaal ten onrechte, met revolutie en omverwerping van bestaande staten. En in het geval van veel Europese landen achtte men dat in Engeland ook terecht. Vaak waren dat immers verwerpelijke dictaturen die het volk onderdrukten. De vrijheidsstrijd van Oost-Europese volkeren als de Polen en de Bulgaren mocht in Engeland dan ook op warme sympathie rekenen. Maar met de Engelsen zelf had het allemaal niets te maken, zeker omdat nationale strijd in Europa gewoonlijk gepaard ging met onplezierige verschijnselen als optochten, toogdagen en andere luidruchtige proclamaties van eigen voortreffelijkheid, die als onkies en on-Brits ervaren werden.³ Natuurlijk was de Engelsman trots

- 1 Patrick Wormald, 'The eternal Angle: Built slowly from below and built to last: the longevity of England and English institutions', in: *Times Literary Supplement* No 5111, March 16, 2001, 3-4; Arthur Aughey, *The Politics of Englishness* (Manchester 2007) 27.
- 2 Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History* (Londen 1931); idem, *The Englishman and His History* (Cambridge 1944).

op zijn land, maar dat was een onderkoeld patriottisme, dat respect voor andere, minder bedeelde volkeren, niet uitsloot, maar dat zeker nooit zou leiden tot de agressieve uitwassen, zoals die vooral in Duitsland en Italië steeds manifester werden.⁴ Nationalisme was Engeland bespaard gebleven, zo lieten geschiedschrijvers zien, omdat het land sinds onheuglijke tijden de weg van de vrijheid en burgerlijke verantwoordelijkheid had bewandeld.

Pas in de jaren tachtig van de twintigste eeuw barstte het debat over de ontwikkeling van het nationalisme op de Britse eilanden los. Toen kon niet langer ontkend worden dat het land, net als alle andere Europese staten, een lange en soms pijnlijke geschiedenis van moderne natievorming heeft gekend. Die natievorming was een heel andere dan in Duitsland. De Duitsers begonnen zich er steeds meer van bewust te worden dat zij één volk waren, ten onrechte verdeeld over vele staten. Op de Britse eilanden was het andersom. Er was één Britse staat die vier verschillende volkeren bijeenhield, de Engelsen, de Schotten, de Welshmen en de Ieren. De spannende vraag was of deze vier volkeren samen een moderne natie konden gaan vormen of dat zij op den duur in vier natiestaten uiteen zouden vallen. Het was dezelfde vraag waarmee Oostenrijk, Rusland en Turkije in diezelfde tijd begonnen te worstelen.⁵ Ook dat waren veelvolkerenrijken die, om te overleven, een nieuwe samenhang moesten vinden door bij hun volkeren het besef te wekken dat zij deel uitmaakten van één natie. Dat deze drie rijken daarin niet geslaagd zijn en Brittannië wel, met de pijnlijke uitzondering van Ierland, toont aan dat deze ontwikkeling niet vanzelf-

- 3 Gerald Newman, *The Rise of English Nationalism* (Londen 1987) xvii-xx; Krishan Kumar, *The Making of English National Identity* (Cambridge 2003) 18-21. Overigens levert Kumar (176-179) scherpe kritiek op Newman voor het door elkaar halen van Brits en Engels nationalisme. Dat laatste dateert volgens Kumar pas van het midden van de negentiende eeuw.
- 4 Stefan Collini, *Public Moralists. Political Thought and Intellectual Life in Britain 1850-1930* (Oxford 1991) 345-346. Nog onlangs verdedigde Peter Mandler, "Race" and "Nation" in Mid-Victorian Thought, in: Stefan Collini e.a. (red.), *History, Religion, and Culture. British Intellectual History 1750-1950* (Cambridge 2000) 224-244 de stelling dat virulentere vormen van nationalisme in Engeland nauwelijks bestonden. Engelse historici hebben niet opgemerkt dat Johan Huizinga 'Patriotisme en nationalisme in de Europeesche geschiedenis', in: idem, *Verzamelde werken*, L. van Brummel (red.) 9 dln (Haarlem 1948-1953) iv. 497-554 (oorspr. 1940) 552-554 hetzelfde zei over Nederland.
- 5 Kumar, *English National Identity*, x, 32-35 spreekt voor deze vier rijken van een 'imperial nationalism', dat hij onderscheidt van 'civic nationalism' (staten die naties worden) en 'ethnic nationalism' (naties die staten willen).

sprekend was maar een enorme inspanning en veel creativiteit geleverd heeft. Niet voor niets gebruikt Linda Colley in haar klassieke boek over de Britse natievorming als metafoor voor dat proces: 'het smeden van de natie'.⁶

De eerste ontwikkeling van het moderne nationaal bewustzijn wees op de Britse eilanden eerder in de richting van verdeeldheid dan van eenheid. Eerder dan elders in Europa begonnen de vier volkeren van de Britse eilanden zich te verdiepen in hun middeleeuwse wortels en zich daardoor bewust te worden van hun oorsprong en eigenheid. Vooral de controverse rond de 'ontdekking' van Ossian riep naast een nieuwe waardering voor de erfenis van het barbaarse noorden, een scherpere bewustwording op van de verschillen tussen Schotten, Engelsen en Ieren. Dit prille nationalisme ging zelfs tot voorbeeld dienen voor de ontwikkeling van het natiebewustzijn elders in Europa. Voor Herder waren de gedichten van Ossian het grote voorbeeld dat ook in Duitsland moest worden nagevolgd. Maar terwijl in Duitsland de ontdekking van een eigen Duitse cultuur op den duur leidde tot de roep om een nationale, Duitse staat gebeurde dat in Groot-Brittannië niet. De Engelsen, Schotten en Welshmen kregen door de studie van hun middeleeuwse wortels wel meer liefde voor hun eigen taal en meer gevoel voor hun culturele eigenheid, maar vertaalden dat nieuwe groepsbewustzijn niet in de politieke eis van een eigen staat. Zelfs in Ierland gebeurde dat pas na de Great Famine (1846-1850), toen het de katholieke Ieren begon te dagen dat er voor hen geen toekomst was weggelegd in het Verenigd Koninkrijk.⁷ De politisering van het nationalisme nam de vorm aan van een Brits natiebewustzijn dat de vier constituerende volkeren omvatte in een groter geheel, waarvan het centrum gevormd werd door de monarchie en het Parlement in Westminster. Vooral de meer dan honderd jaar durende strijd tegen het aanvankelijk katholieke, later revolutionaire, maar steeds despotische Frankrijk overbrugde de tegenstellingen tussen de samenstellende delen van het Verenigd Koninkrijk.⁸

Met allerlei brokstukken uit het middeleeuws verleden werd in de achttiende eeuw zoiets geconstrueerd als een gezamenlijke Britse geschiedenis, weliswaar met een sterke Engelse inslag, maar toch zo inclusief dat ook de drie andere volkeren het als deel van hun verleden konden gaan zien. Dat

6 Linda Colley, *Britons. Forging the Nation 1707-1837* (New Haven/Londen 1992).

7 Kumar, *English National Identity*, 159.

8 Colley, *Britons*, 6, 368. Volgens haar critici steunt Colley te veel op de theorie dat groepen hun identiteit vinden door zich tegen het 'andere' af te grenzen. Ook menen velen dat zij de groei van het Brits nationalisme te vroeg aanzet (met dank aan Remieg Aerts).

gebeurde door aan te tonen ten eerste dat het Engelse volk van oudsher een veelkleurige gemeenschap geweest was, en ten tweede dat de Engelse natie een historische en geen etnische gemeenschap was.

Gewoonlijk leggen nationalistische historici er sterk de nadruk op dat hun eigen volk door alle eeuwen heen ‘van vreemde smetten vrij’ gebleven is. Dat was zeker ook onder Engelse historici niet ongebruikelijk: er bestond een sterke traditie die benadrukte dat de moderne Engelsen de rechtstreekse nazaten waren van de Angelsaksen, een hypothese die later in de negentiende eeuw opnieuw zou worden gemobiliseerd. Maar daarnaast bestond er een ander verhaal over het Engelse verleden dat liet zien dat het typisch Engelse hierin bestond dat de natie er altijd in geslaagd was nieuwkomers te absorberen en het beste dat zij meebrachten in zichzelf op te nemen. Zo schreef Francis Bacon over de Engelse wetten dat zij net zo gemengd waren als de Engelse taal, omdat zij bestonden uit oud-Britse, Saksische, Deense en Normandische gewoontes, en dat daarin de rijkdom van het Engelse recht was gelegen.⁹ Als Engeland in het middeleeuws verleden erin geslaagd was uit vele bouwstenen één geheel te creëren, moest het ook nu weer in staat zijn om uit vier volkeren één Britse natie op te bouwen.

De boodschap dat de Engelsen een open natie vormden werd versterkt doordat Engelse historici de kenmerken van hun natie gewoonlijk niet in etnische maar in politieke, institutionele en historische termen beschreven. De spreekwoordelijke Engelse vrijheidlievendheid was in hun ogen niet een eigenschap die de Engelsen aangeboren was, iets exclusiefs dat alle vreemdelingen per definitie uitsloot, maar zij manifesteerde zich concreet in de hardnekkigheid waarmee de Engelsen in de loop der eeuwen hun vrijheid hadden verdedigd eerst tegen de Normandische veroveraars en later tegen de katholieke Stuarts. Iedereen die aan die historische strijd wilde deelnemen kon als vrijheidliebende Engelsman gaan gelden. In de instituties van de *Witenagemot* en het Parlement hadden zij hun vrijheid concreet vorm gegeven.

De grote prestatie van de achttiende eeuw was dat politici, historici en andere propagandisten van het Verenigd Koninkrijk erin slaagden om het verhaal van het Engelse Parlement te maken tot het verhaal van Groot-Brittannië en zijn strijd voor de vrijheid. In de loop van de achttiende eeuw ontstond een sterke consensus dat de taaie vrijheidlievendheid van de Britten door niets beter gesymboliseerd werd dan door de lange, ongebroken continuïteit van het eerst Angelsaksische, toen Engelse, en nu Britse Parlement. De geschiedschrijving op de Britse eilanden heeft zich

9 Colin Kidd, *British Identities Before Nationalism. Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600-1800* (Cambridge 1999) 75-76.

van die historische mythe, ontstaan in de zeventiende eeuw in de strijd tussen koning en Parlement, in de achttiende en de negentiende eeuw niet kunnen losmaken. Wie eraan twijfelde, wie breuken en toeval zag in plaats van continuïteit en noodzaak, werd monddood gemaakt. Nergens blijkt dat duidelijker dan uit het lot van David Hume's *History of England*, gepubliceerd tussen 1754 en 1762.

In 1766 merkte een Engels parlamentslid tijdens een debat in het Lagerhuis op dat geschiedenis te belangrijk was om te worden overgelaten aan historici.¹⁰ Of hij hiermee Hume's *History* op het oog had is niet bekend, maar hij had geen ongelijk. Hume is meer bekend om zijn massieve aanval op godsdienst en kerk, maar zijn geschiedenis van Engeland is even ontmythologiserend. Hij maakte korte metten met de mythe van de alsmaar groeiende Engelse vrijheid. Zijn premisse was in zijn hele geschiedwerk dat vrijheid alleen mogelijk is in een samenleving met een sterk bestuur, waar de maatschappelijke orde wordt gehandhaafd niet door geweld maar door de heerschappij van het recht.¹¹

Dat was volgens Hume zeker niet het geval in de Angelsaksische periode. Zelfs toen zich in Engeland in de zevende eeuw koninkrijken begonnen te vormen, leidde dat niet tot beter bestuur, want de koningen bleven de speelbal van een kleine elite van grote landeigenaars, bisschoppen en abten die zich verenigden in de Koninklijke Raad, de *Witenagemot*. Niet-adellijke vrije mannen waren in die raad niet vertegenwoordigd en daarom was het onzin dat bestuurslichaam te beschouwen als het begin van het latere Parlement. Het recht van de sterkste regeerde, het volk werd onderdrukt. Wat in de bronnen 'vrijheid' genoemd wordt, is in feite een ander woord voor adellijke willekeur. De studie van de Angelsaksische tijd maakte volgens Hume pijnlijk duidelijk dat alle gepraat over vrijheid onzin is, zolang er geen sterk centraal bestuur is dat in staat is de wet te handhaven. Burgerlijke vrijheid kan alleen groeien op het fundament van een sterke staat, een overtuiging die Hume deelde met Voltaire.¹²

Door een puur toeval kwam aan die chaotische periode een einde. In 1066 veroverde hertog Willem van Normandië Engeland en voerde een schrikbewind in dat in de hele geschiedenis zijn gelijke niet heeft gekend.¹³

10 R.J. Smith, *The Gothic Bequest: Medieval Institutions in British Thought 1688-1863* (Cambridge 1987) 98.

11 Smith, *Gothic Bequest*, 79, 83.

12 David Hume, *History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688*, 6 dln (Indianapolis 1983) (oorspr. 1754-1762), i.162, 168-169, ii. 522.

13 Ibidem, i. 226-227.

Woorden van vóór de Franse Revolutie! Het enige en toevallige voordeel was dat daardoor een einde kwam aan de Angelsaksische anarchie en de grondslag gelegd werd voor een sterk koninklijk bestuur. Ook benadrukt Hume telkens weer dat er in Engeland geen enkel representatief lichaam bestond, voordat Eduard 1 in 1295 afgevaardigden opriep uit de steden en de graafschappen in de hoop dat zij een nieuwe bron van inkomsten konden vormen. Met raadgevende lichamen uit de Germaanse oertijd had deze oproep van de koning niets te maken. Bovendien bleek uit het feit van de oproep dat het Lagerhuis een creatie was van de koning en een verlengstuk van diens macht. Dat bleef zo gedurende de late Middeleeuwen en ook tijdens de Tudors en de Stuarts. Engeland was tot in de zeventiende eeuw altijd een land geweest waarin de koning de dienst had uitgemaakt en de burgerij niet meer vrijheid genoten had dan in het Turkse rijk.¹⁴ De grote verdienste van de Tudors was dat zij aan de macht van de adel voorgoed een einde maakten en er ook voor zorgden dat het recht in Engeland definitief zegevierde over macht. Toen pas was het land rijp om over zijn vrijheid te gaan nadenken en dat gebeurde niet eerder dan in de zeventiende eeuw.¹⁵

Het resultaat van dit oneerbiedige exposé van het verloop van de Engelse geschiedenis was dat alle partijen van links tot rechts over Hume heen vielen. Geen enkele rechtgeaarde Engelsman kon accepteren dat zoiets eerbiedwaardigs als de constitutie van Engeland zo'n verwarde voorgeschiedenis had waarin alles anders had kunnen gaan dan het gegaan was. Voor de rechtgeaarde Engelsman stonden drie dingen vast. Er waren geen breuken in de Engelse geschiedenis. Het moderne en het oude Engeland stonden niet in contrast tot elkaar. En in de loop der eeuwen was er niets wezenlijk veranderd, zelfs niet door de Normandische bezetting. De Engelse vrijheid was niet toevallig, maar het resultaat van een noodzakelijke, providentiële ontwikkeling. Wie dat in twijfel trok ondergroef het fundament waarop de staat gebouwd was.

En zo gebeurde het dat Hume's *History*, hoewel een groot succes en vele malen herdrukt tot diep in de negentiende eeuw, in Engeland nooit werd geaccepteerd. De hele geschiedschrijving over de Engelse Constitutie in de honderd jaar daarna begon met aan te tonen waarom Hume fout was geweest.¹⁶

14 John Burrow, *A Liberal Descent. Victorian Historians and the English Past* (Cambridge 1981) 26.

15 Hume, *History*, ii. 99, 104-105, 381.

16 John Kenyon, *The History Men* (Londen 1983) 56, Thomas Peardon, *The Transition in English Historical Writing 1760-1830* (New York 1966²) 19, Burrow, *Liberal Descent*, 25-26.

Zolang de Engelse strijd tegen Napoleon duurde, was er weinig ruimte voor bezinning. De regering stelde een strenge censuur in, discussies over actuele thema's werden wantrouwig gevolgd, soms zelfs onmogelijk gemaakt. Studenten aan de universiteit van Cambridge mochten alleen debatten houden over historische kwesties; de actualiteit was verboden terrein.¹⁷ Pas na de Slag bij Waterloo in 1815 herleefde het politieke en maatschappelijke debat in alle hevigheid. Het hoogst op de agenda stond de hervorming van het Lagerhuis. Dat het Lagerhuis alleen in naam het Engelse volk vertegenwoordigde was al lang duidelijk, maar pas nu de Franse bedreiging voorgoed was uitgeschakeld, kon het gesprek hierover weer op gang komen. Burke had zijn landgenoten voldoende ingepeperd dat een dergelijke hervorming nooit mocht berusten op abstracte, moderne principes, maar moest voortvloeien uit de lange en unieke geschiedenis van de Engelse vrijheid. Hume's ontzuisterende *History of England* was hiervoor onbruikbaar. Er moest een nieuw historisch overzicht komen dat wetenschappelijk was en toch eerbiedig. Verschillende pogingen zijn ondernomen om die twee enigszins strijdige doelstellingen in één verhaal tegelijk te verwezenlijken, maar de meest geslaagde was die van Henry Hallam (1777-1859) die in 1818 in het kader van een *View of the state of Europe during the Middle Ages* een compacte geschiedenis voorlegde van de Engelse Constitutie in de Middeleeuwen, die tot ver in de negentiende eeuw als maatgevend gold en vele malen is herdrukt.

Al in de eerste zin van zijn geschiedenis maakt Hallam duidelijk dat er met de Engelse geschiedenis niet te spotten viel; als onpartijdig waarnemer (*unbiased observer*) achtte Hallam de lange ononderbroken geschiedenis van de groei van Englands welvaart het mooiste verschijnsel in de geschiedenis van de mensheid. Die constante groei van rijkdom en welvaart was alleen maar te danken aan het unieke bestuursstelsel van Engeland, dat ervoor zorgde dat eeuw na eeuw de burgers zich steeds zekerder konden gaan voelen onder de bescherming van het recht, omdat zij steeds meer als gelijken voor de wet behandeld werden. Zo sterk was die Constitutie dat zij door de eeuwen heen alle bedreigingen van buitenaf had weten te weerstaan. Voor Hallam vormde de Constitutie de rode draad door de Engelse geschiedenis en was de Engelse en Britse identiteit aan haar opgehangen.¹⁸

Maar zodra hij zijn geloofsbelijdenis had uitgesproken en een toon van passende eerbied gezet had, bleek dat Hallam wel kritisch kon zijn. Hoe dierbaar de groei van de vrijheid in Engeland hem ook was, hij wil-

¹⁷ Burrow, *Liberal descent*, 15.

¹⁸ Henry Hallam, *View of the State of Europe during the Middle Ages*, 2 dln (Parijs 1835) (oorspr. 1818) ii. 1.

de de feiten laten spreken en zich niet langer baseren op 'vroom bedrog'.¹⁹ Daarom had hij voor zijn boek, in tegenstelling tot zijn voorgangers, de middeleeuwse archieven van het Parlement geraadpleegd, waardoor hij in ieder geval veel van de feitelijke fouten van Hume kon rechtzetten, en dat deed hij met genoegen. Maar hij nam ook de lessen van Hume ter harte. Voor eens en voorgoed maakte Hallam een einde aan de mythe van de eeuwigheid van het Parlement. Met Hume erkende hij dat de Angelsaksische *Witenagemot* niets met het latere Parlement gemeen had, dat de Normandische verovering een totale breuk betekend had met het Angelsaksische verleden en dat *Magna Carta* niet meer was dan een overeenkomst tussen koning en adel. Ook erkende Hallam dat het Parlement in de eerste eeuwen van zijn bestaan een applausmachine geweest was van de koning en dat dit onder de Tudors nog erger was dan in de late Middeleeuwen.²⁰ Maar om daaruit met Hume de conclusie te trekken dat de geschiedenis van de Engelse vrijheid dus pas in de zeventiende eeuw begon, dat ging Hallam te ver. Vastberaden ging hij op zoek naar continuïteit die er ondanks alle breuken moest zijn. In een drietal manoeuvres laat Hallam zien dat de Engelse geschiedenis vanaf de zesde eeuw wel degelijk een gestage voortgang te zien gaf van de krachten van recht en vrijheid.

Allereerst beschuldigde hij Hume ervan een modern vrijheidsconcept te hanteren om daarmee de middeleeuwse vrijheid te beschrijven. Dat moest wel leiden tot de anachronistische conclusie dat er in de Middeleeuwen geen vrijheid was geweest, maar alleen koninklijke willekeur. Wie afstand nam van moderne noties van recht en vrijheid, zich in de middeleeuwse documenten zelf verdiepte en zich bovendien realiseerde dat in de Middeleeuwen vrijheid nog een tere plant was, kon zien dat juist in de dertiende eeuw en veertiende eeuw de grondslagen gelegd waren van een verhouding tussen koning en onderdanen die gebaseerd was op respect voor elkaars rechten en plichten.²¹

Ook de breuk tussen het Angelsaksische en Normandische verleden, die hij eerst erkend had, stelde hij toch weer ter discussie. Allereerst vestigde hij de aandacht op een twaalfde-eeuwse compilatie van wetten die bekendstond onder de naam van *Leges Edwardi Confessoris* (Wetten van Eduard de Belijder), een wetboek dat in de discussie vaak als bewijs gehanteerd was dat het Angelsaksische recht de Normandische verdrukking had overleefd. Hallam wist dat de wetten in deze verzameling niet stamden uit de tijd van Eduard de Belijder en daarom niet als bewijs voor

19 Ibidem, ii.78.

20 Ibidem, ii. 8, 24-31, 36-37, 198.

21 Ibidem, ii.159, 163, 165, 167.

de doorwerking van het oude recht gehanteerd konden worden. Maar hij benadrukte dat het helemaal niet belangrijk was uit welke tijd deze compilatie precies stamde, het ging om de naam ervan: die gaf aan dat de Engelsen van de twaalfde eeuw in hun verzet tegen de Normandiërs zich de goede oude tijd wilden herinneren van de heilige koning Eduard, toen zij vrije mensen geweest waren in hun eigen land. Om die herinnering aan hun oude vrijheid levend te houden verbonden zij nieuwe wetten aan een oude naam. Daardoor werd de breuk van 1066 geheeld en de continuïteit met een oudere, vrijere tijd, die van de Angelsaksen, hersteld.²²

Toch was Hallam niet tevreden met een continuïteit die alleen bestond in een bewustzijn van verbondenheid met het Angelsaksische verleden. Hij bleef op zoek naar materiële continuïteit, hij wilde laten zien dat door de hele Engelse geschiedenis heen er 'echt' iets onveranderd gebleven was. Nu werkelijk niet meer kon worden volgehouden dat het Parlement die continuïteit belichaamde, ging Hallam kijken of er niet op lager niveau instituties waren geweest die door de tijden heen onveranderd gebleven waren. Het was hem bekend uit de bronnen dat in de tiende eeuw het hele koninkrijk ten behoeve van belastingheffing en rechtspraak verdeeld was in graafschappen (*shires*), die weer onderverdeeld waren in honderdschappen (*hundreds*), alle met hun eigen rechtbank. Als rechters mochten alleen edelen (*thanes*) zitting nemen in deze rechtbanken. Maar alle vrije mannen (*ceorls*) werden verplicht aan de zitting deel te nemen. En dat was voor Hallam heel belangrijk, want hoe primitief hun rechtspraak ook was, in die vrije boeren die voor hun eigen belangen opkwamen in hun eigen rechtbanken, ontwaarde Hallam de harde kern van het Engelse volk, dat vanaf de oudste tijden voor zijn rechten was opgekomen.²³ Hij deed grote moeite om aan te tonen dat zowel de *ceorls* als de graafschapsrechtbanken de Normandische verovering overleefd hadden en dat door het behoud van die institutie de drang naar vrijheid die de Angelsaksen altijd al had gekenmerkt bewaard bleef in de Normandische tijd. Na 1066 waren niet alle boeren tot horigheid vervallen, maar een taaie minderheid van vrije boeren was overgebleven die zich vastklampte aan de tradities van hun vrije voorouders, de *ceorls*.²⁴

22 Ibidem, ii. 34-35.

23 Ibidem, ii. 7: '*They [the Anglo-Saxon ceorls] are the root of a noble plant, the free socage tenants, or English yeomanry, whose independence has stamped with peculiar features both our constitution and our national character*' en ii. 11 (over rechtbanken).

24 Ibidem, ii. 8, 30, 166 en 53: '*We must ascribe a good deal of efficacy to the old Saxon principles, that survived the conquest of William, and infused themselves into our common law*'.

In het Britse nationalisme gold vrijheid niet als een aangeboren eigenschap maar als een verworven deugd die zich manifesteerde in de instituties die het Engelse volk gecreëerd had om die vrijheid concreet gestalte te geven. Als Hallam zegt dat niet het Parlement maar de graafschapsrechtbanken dat verlangen naar vrijheid belichamen, blijft hij staan in die traditie van civiel nationalisme. Maar er is wel een duidelijke accentverschuiving, omdat het niet langer de institutie van de lokale rechtbank als zodanig is die de continuïteit garandeert bij Hallam, maar de vrije boeren die er gebruik van maken. De institutie van de graafschapsrechtbank kon de Normandische bezetting alleen overleven, omdat zij gedragen werd door het stoere geslacht van Angelsaksische *ceorls* die hun aangeboren zin voor vrijheid in leven wilden houden tegen alle druk van de bezetter in. Het was een eerste verschuiving van civiel naar etnisch nationalisme waarop in de latere negentiende eeuw door radicale democraten in Engeland zou worden voortgeborduurd.

In de tweede helft van de negentiende eeuw kwamen in Engeland voor het eerst vragen op over het voortbestaan van het Britse rijk en of Brittannië niet mogelijk hetzelfde lot stond te wachten als het oude Rome, het rijk waarmee de Britten zich in de negentiende eeuw graag identificeerden.²⁵ Toen die vraag eenmaal was opgeworpen en aan de Engelsen begon te knagen, ontwikkelde zich ook in Engeland een meer expliciet nationalisme dat op twee punten verschilde van de tot dan toe beleden vaderlandse gezindheid. In de eerste plaats werd er voor het eerst een onderscheid gemaakt tussen Brits en Engels. Engelsen hadden zich tot het midden van de negentiende eeuw geïdentificeerd met het lot van Groot-Brittannië en de overzeese gebiedsdelen, terwijl tegelijkertijd in Ierland, Schotland en Wales al een nationale beweging op gang kwam die het eigene van de Keltische cultuur benadrukte zonder overigens anti-Brits te zijn. Alleen in Ierland liepen die twee na de catastrofe van de *Great Famine* van 1846-1850 steeds verder uit elkaar. In de tweede plaats verschilde het nieuwe Engelse nationalisme van het oude Britse, doordat het duidelijk etnische trekken begon te vertonen, niet zo virulent als in Frankrijk en Duitsland, maar er begon toch veel meer aandacht te komen voor de ongeëvenaarde schoonheid van de Engelse taal, voor volksliederen en folklore en voor de eeuwenoude tradities van het volk, een aandacht die geïnspireerd werd door Duitse voorbeelden.²⁶ Het was ook in deze tijd dat de verheerlijking begon van het Engelse landschap met zijn holle wegen en heggen en van het Engelse dorp, gebouwd tussen de zacht glooiende heuvels onder de schutse van de landheer op het kasteel,

25 Kumar, *English National Identity*, 196-199.

26 Ibidem, 208-213; Burrow, *Liberal Descent*, 119-125.

de *vicar* in de dorpskerk en de herbergier in de pub.²⁷ Terwijl Engeland tot de meest geavanceerde industriële en verstedelijkte natie van Europa uitgroeide, klampte de verbeelding zich vast aan het snel uitstervende dorpsleven op het platteland.

Onderzoek naar de wortels van de Engelse geschiedenis was niet nieuw in de negentiende eeuw. Aartsbisschop Matthew Parker was al 300 jaar eerder gefascineerd geraakt door de Angelsaksen en hun prachtige taal. En ook daarna mocht de geschiedschrijving over de Angelsaksen zich in een ruime belangstelling verheugen. Maar die belangstelling was altijd sterk politiek gekleurd. De beide partijen in de strijd tussen koning en Parlement stroopten het hele, maar liefst het oudste verleden af om naar argumenten te zoeken voor hun standpunt. Dat maakte de Angelsaksische periode tot een object van politieke controverses en daarom kon zij toen niet uitgroeien tot symbool van nationale eenheid.²⁸ Dat laatste kon pas gebeuren toen na het einde van de strijd het Angelsaksisch verleden geen politieke betekenis meer had en juist daarom kon gaan gelden als het verleden van het hele Engelse volk. Het verhaal van koning en Parlement was een verhaal waarin alleen de hogere klassen en alleen mannen een rol speelden. Door de geschiedenis te verankeren in de Angelsaksische periode kon een nieuw verhaal verteld worden waarin alle Engelsen zich konden herkennen, tot welke klasse zij ook behoorden en of zij nu man of vrouw waren: een inclusief verhaal voor het hele volk.²⁹ Immers, wat de Engelsen, aldus dit verhaal, ten diepste verbond, was hun afstamming van de Angelen en Saksen; zij waren het die de oud-Germaanse vrijheid in Engeland gevestigd hadden.³⁰ Vandaar dat deze stroming, die na 1850 zowel in de geschiedschrijving als in literaire werken zichtbaar werd, wordt aangeduid als democratisch teutonisme.³¹ De aanhangers van deze

27 Chris Williams, 'The United Kingdom. British Nationalisms during the Long Nineteenth Century', in: Timothy Baycroft en Mark Hewison (red.), *What is a Nation? Europe 1789-1914* (Oxford 2006) 272-292, 275, 283.

28 Over de belangstelling voor de Angelsaksen tot 1800 zie Hugh McDougall, *Racial Myth in English History. Trojans, Teutons and Anglo-Saxons* (Montreal/Hannover 1982) 31-88.

29 Billie Melman, 'Claiming the Nation's Past: the Invention of an Anglo-Saxon Tradition', in: *Journal of Contemporary History* 26 (1991) 575-595, 578, 587.

30 M. Oergel, *The Return of King Arthur and the Nibelungen. National Myth in Nineteenth-Century English and German Literature* (Berlijn/New York 1998) 158-161.

31 Mandler, "Race" and "Nation", 240-242. In overeenstemming met de these van zijn artikel dat etnisch nationalisme in Engeland nauwelijks voorkwam, komt hij tot de conclusie het democratisch teutonisme van weinig invloed is geweest.

stroming waren democratisch in de zin dat zij de deelname van de gewone man aan het politiek proces wilden bevorderen en dat zij voor uitbreiding van het kiesrecht waren, maar zij baseerden die overtuiging op een etnisch getint nationalisme.³²

De toon werd gezet door de hoogleraar moderne (lees: niet-klassieke) geschiedenis in Cambridge, Charles Kingsley (1819-1875), die in 1864 een reeks van zijn colleges bundelde en uitgaf onder de titel *The Roman and the Teuton*. In dit boek behandelt Kingsley de geschiedenis van de strijd tussen de Romeinen en de Goten in de vijfde en zesde eeuw, voor hem het prototype van de eeuwigdurende strijd van de Teutonen tegen hun decadente vijanden, die zijn eigenlijke onderwerp is.³³ Kingsley borduurt voort op het oude thema van de Germaanse vrijheid, maar hij geeft er een etnisch-rationale draai aan die nieuw is. Tussen de Teutonen in de Germaanse bossen en de moderne Teutonen in Engeland ontwaart Kingsley een bloedlijn. Het regerende Welfische huis van Hannover stamt direct af van de koninklijke geslachten die eertijds regeerden over de Goten. De raciale ondertoon wordt nog schriller als Kingsley in discussie gaat met Gibbon die in zijn *Decline and fall of the Roman Empire* had beweerd dat de oude Goten en de Indianen in Amerika op hetzelfde beschavingspeil stonden, dat van jagers en verzamelaars. Impliciet in deze uitspraak is de vooronderstelling, die in de tijd van de Verlichting vanzelfsprekend was, dat alle volkeren en culturen dezelfde ontwikkeling doormaken, mits de omstandigheden daarvoor gunstig zijn, omdat de menselijke natuur immers overal dezelfde is. Daar moet Kingsley niets van hebben. De Teutonen hebben volgens hem hun succes te danken aan het feit dat zij altijd een vitaal, dynamisch ras waren dat van oudsher principes van recht en gerechtigheid gehuldigd heeft die zo sterk waren dat zij nu nog het fundament vormen van de Engelse wetgeving. De Indianen zijn een zwak, in aantal afnemend ras met een twijfelachtige moraal en belachelijke ideeën, zoals blijkt uit het lied van Hiawatha.³⁴ Afkomst en niet omstandigheden bepalen voor Kingsley toekomstig succes.

Het fenomenale succes van de Teutonen was behalve aan hun vitaliteit vooral te danken aan hun rusteloze natuur. Altijd waren zij op zoek naar nieuw, beter land. De trek van Scandinavië naar Rome, de invallen van de Noormannen, de kruistochten naar het Heilig Land en de kolonisatie van de hele aardbol na 1500, het zijn voor Kingsley allemaal uitingen van

32 Burrow, *Liberal descent*, 103, 108, 110.

33 Charles Kingsley, *The Roman and the Teuton* (Londen 1901) (oorspr. 1864) 98; Oergel, *Return of King Arthur*, 161-163.

34 Kingsley, *Roman and Teuton*, 8-9.

de beweeglijkheid van het Teutoonse ras. De strijd tussen Engeland en India nu verschilt in wezen weinig van de strijd tussen de Goten en de Romeinen. De Indische vorsten gedragen zich even decadent als de keizers van weleer en daarom kan de brave Engelse soldaat zich net zomin mengen met de overbeschaafde, achterbakse en losbandige Brahmaan als de Goten zich konden mengen met de Romeinen; onderwerping is de enige mogelijkheid.³⁵ Wie zich herinnert dat de *Indian Mutiny* in de jaren dat Kingsley dit opschreef nog maar net achter de rug was en met moeite was onderdrukt, kan in deze opmerkingen een illustratie zien van een eerste onzekerheid over de toekomst van het Britse rijk overzee.

Overigens gaven de Romeinen in de zesde eeuw zich niet zomaar gewonnen: in de middeleeuwse kerk leefde het Romeinse rijk voort. Door christen te worden en zich te onderwerpen aan het gezag van de priesters werden de Teutonen een meer gedisciplineerd ras en leerden voor de toekomst wezenlijke vaardigheden als lezen, schrijven en rekenen. Tot echte vermenging kon het nooit komen, want de priesters bleven Romeinen die nooit het gezag van een Teutoonse vorst zouden erkennen. Om die reden ging in later eeuwen in de meeste Europese naties de Teutoonse vrijheid verloren: '*Rome conquered her conquerors*'.³⁶ Net als zijn achttiende-eeuwse voorgangers was Kingsley ervan overtuigd dat Engeland de enige uitzondering op deze regel vormde. Zijn argument was dat het de Engelse bisschoppen waren die sinds de uitvaardiging van de *Magna Carta* een meer nationale koers waren gaan varen en de belangen van het Engelse volk steeds meer hadden laten prevaleren boven die van de Romeinse kerk, een ontwikkeling die haar gelukkige voltooiing vond in de Reformatie. Vanaf die tijd kon het Teutoons gebleven Engelse volk in de hele wereld zijn invloed doen gelden.

Weinig latere historici hebben de tegenstelling tussen Romeins en Teutoons zo op de spits gedreven als Kingsley, maar in het werk van Engelse historici als William Stubbs (1825-1901), Edward Freeman (1823-1892) en John Richard Green (1837-1883) speelt zij voortdurend op de achtergrond mee.³⁷ Van deze drie is Green het populairste geweest, vooral door zijn vaak herdrukte boek *A short history of the English people*, voor het eerst verschenen in 1874. De titel van het boek is programmatisch. Green wil een geschiedenis schrijven van de natie waarin het volk de handelende per-

³⁵ Ibidem, 53-54, 103, 114-115.

³⁶ Ibidem, 261-263, citaat op 263.

³⁷ Een meesterlijke behandeling van het werk van deze drie historici in Burrow, *Liberal Descent*, 126-151 (Stubbs), 155-176, 180-192 (Freeman), 177-179 (Green). Voor Green zie ook Anthony Brundage, *The People's Historian: John Richard Green and the Writing of History in Victorian England* (Westport/Londen 1994) 73-99.

soon is. En wie tot dat volk behoort, maakt hij in de eerste regel duidelijk: de oorsprong van het Engelse ras ligt niet in Engeland maar in Sleeswijk, op de grens van Duitsland en Denemarken. Dat was waar de Angelen in de vijfde eeuw woonden en daar vormden zij samen met de Juten op het Deense schiereiland en de Saksen in de Noord-Duitse laagvlakte de neder-Germaanse tak van de Teutoonse familie. Niet wie op Engelse bodem woont maar wie van Engelse afkomst is behoort tot het Engelse volk: Sleeswijk is *this older England*.³⁸ Daar liggen de wortels van het Engelse volk, daar hebben zij geleerd dat vrijheid alleen gedijt in onderling overleg, daar ligt de oorsprong van het latere Parlement in Westminster. Vanaf de eerste pagina's van zijn boek maakt Green duidelijk dat dit Parlement geen institutie van edelen, bisschoppen en burgers is maar dat het voortgekomen is uit het hele volk en dat het eens door het hele volk gedragen werd en nu weer moet worden.³⁹ De uitbreiding van het kiesrecht in 1867 was een gerechtvaardigd herstel van de beste tradities van het Engelse volk.

De reden waarom die oorspronkelijke vrijheid bewaard bleef na de overtocht en uitgebouwd kon worden in het nieuwe land was dat de Angelen, Juten en Saksen de Romeinse beschaving in Brittannië totaal vernietigden en er hun eigen vrije Germaanse instituties voor in de plaats stelden. Pas de verovering door het Engelse ras maakte van Brittannië Engeland. In dat opzicht bleef Green, evenals Kingsley, staan in de lange traditie dat alleen de Engelsen de Romeinse decadentie hadden weten te weerstaan en daardoor hun Germaanse en Gotische vrijheid bewaard hadden. Ook voor de overwonnen Britten had Green geen goed woord over. Hij beschrijft de Keltische volkeren als een stelletje trouweloze en wraakzuchtige barbaren die geen hogere politieke bestuursvorm konden ontwikkelen dan de stam en die daarom terecht naar de onbewoonbare delen van de Britse eilanden waren verdrongen.⁴⁰ De Kelten waren de vijanden van het Germaanse ras en zijn drang naar vrijheid. Het kan bijna niet anders dan dat deze karakterisering van de oude bewoners van Brittannië is ingegeven door het opklaaien van de Ierse kwestie in de jaren dat Green zijn boek schreef.

Veel positiever is Green over invallen van de Noormannen in de negende eeuw. Zij behoorden tot hetzelfde Teutoonse ras als de Angelen en de Saksen en waren bezeten van dezelfde vrijheidsliefde, waardoor het mogelijk werd dat deze Germaanse rassen samen in de tiende eeuw een verenigd koninkrijk opbouwden, dat op de traditionele beginselen van de Germanen gebaseerd was.⁴¹

38 John Richard Green, *A Short History of the English People* (Londen 1909²) (oorspr. 1874) 1-2, citaat op 2.

39 Ibidem, 3-4.

40 Ibidem, 13-15, 161.

41 Ibidem, 45, 57.

Opmerkelijk en vernieuwend is dat Green zich in zijn beschrijving van de Normandische verovering keert tegen een lange, vrijwel unanieme historiografische traditie in Engeland die in die overval een van de grootste bedreigingen had gezien van de oude Engelse vrijheid, een bedreiging die pas na twee eeuwen strijd overwonnen zou worden. Green daarentegen zag in Willem de Veroveraar de man die ervoor zorgde dat het Engelse volk zijn politieke verdeeldheid overwon en uitgroeide tot een hechte nationale eenheid, vooral omdat hij voortbouwde op het fundament dat al eeuwen eerder gelegd was. Willem eerbiedigde de oude rechtsorganisatie van het Engelse volk, waarin iedere vrije man een stem had, maar hij zorgde wel voor koninklijk toezicht door in ieder graafschap een *sheriff* te benoemen om de rechten van de koning te handhaven. De reden voor die verbluffende ommekeer in de waardering van Willem de Veroveraar is dat Green hem beschouwt als een Germaans stamverwant, een man die was opgegroeid te midden van een volk waarin de herinnering aan het Germaanse noorden nog springlevend was en die zelf begrepen moest worden als ‘de laatste telg van het noordelijke ras’.⁴²

De grootste groei van de Teutoonse vrijheid vond na 1066 plaats in de nieuwe steden, waar de burgers weer het recht ontdekten van zelfbestuur, het recht van vrije meningsuiting en het recht van iedere burger om bij een proces door zijn gelijken geoordeeld te worden. Zonder dat nieuwe begin in de steden zou de uitvaardiging van de *Magna Carta* in 1215 onmogelijk geweest zijn. De voltooiing kwam in 1295 toen Eduard I voor het eerst behalve de adel en de bisschoppen ook de burgers van de steden en de mannen van de graafschappen opriep om met hem de aangelegenheden van de natie te komen bespreken. Met die oproep had een lange continue ontwikkeling haar logisch einde gevonden: het overleg van de vrije mannen dat in Sleswijk plaatsgevonden had onder de dorpseik werd nu opgetild tot het niveau van de natie, naar de corridors van Westminster. Het Engelse volk had zijn uiteindelijke bestuurlijke vorm gevonden.⁴³

Met deze conclusie is de cirkel rond. Het is alsof wij terug zijn in de zeventiende eeuw, toen Sir Edward Coke de stelling had verdedigd dat de institutie van het Parlement was ontstaan in lang vervlogen tijden en sindsdien een lange ongebroken ontwikkeling had gekend tot heil van Engeland en de wereld. Maar er is een belangrijk verschil. Coke was een rechtsgeleerde die het gezag van het Parlement wilde bevestigen door te zoeken naar juridische en bestuurlijke precedents voor het onafhankelijk bestaan van een dergelijke institutie die zo ver mogelijk teruglagen in de geschiedenis, op dezelfde manier als waarop Hugo de Groot de bijeen-

42 Ibidem, 85, 71-72, 75 (citaat).

43 Ibidem, 92-93, 179.

komsten van Bataafse stamoudsten beschouwd had als het begin van de Staten van Holland. Voor beiden was het de institutie die telde, niet de kwaliteiten of karakteristieken van de leden ervan. Bij Green was de institutie secundair: het Engelse Parlement was de contingente vormgeving van de eeuwige wil van het Teutoonse ras om vrij en onafhankelijk te zijn. Het was een beschikking van de Voorzienigheid dat alleen in Engeland dat ras in staat geweest was zijn natuurlijke bestemming te bereiken door eerst de Romeinen en de Kelten te verslaan en later met behulp van Germaanse broedervolkeren uit het noorden zijn aloude vrijheidsdrang concreet vorm te geven in de institutie van het Parlement.